

TARBIYASI QIYIN O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHNING
PSIXOLOGIK ASOSLARI

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti psixologiya fanlari bo'yicha falsafa dokdori (PhD)

Egamberdeyev Farxod Tuxtayevich

Ibrohimamin@mail.ru

Axborot texnologiyalar va menijment universiteti

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi

Nishonova Gulfera

Annotatsiya: *NMazkur maqolada tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlashning nazariy va amaliy jihatlari, ularning xulq-atvoridagi og'ishlarning psixologik sabab va omillari chuqur tahlil etilgan. Shuningdek, pedagogik va psixologik yondashuvlar, korreksion ishlar, profilaktik chora-tadbirlar hamda milliy pedagogika asosida samarali ishlash metodlari yoritilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, individual yondashuv, motivatsiyani shakllantirish va ijobiy muhit yaratish muhim omil hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *tarbiyasi qiyin o'quvchi, deviant xulq, psixologik diagnostika, korreksiya, motivatsiya, pedagogik ta'sir, ijtimoiy muhit*

Annotation: *This article provides an in-depth analysis of the theoretical and practical aspects of working with difficult students. It examines psychological causes of behavioral deviations and highlights pedagogical and psychological approaches, correctional methods, and preventive measures. The study emphasizes the importance of individual approach, motivation, and a positive educational environment.*

Keywords: *difficult students, deviant behavior, psychological diagnostics, correction, motivation, pedagogical influence, social environment*

***Аннотация:** В статье подробно анализируются теоретические и практические аспекты работы с трудными учащимися, психологические причины отклоняющегося поведения. Освещаются педагогические и психологические подходы, коррекционная работа и профилактические меры. Подчеркивается важность индивидуального подхода и формирования мотивации.*

***Ключевые слова:** трудные учащиеся, девиантное поведение, психологическая диагностика, коррекция, мотивация, педагогическое воздействие*

Kirish

Globalashuv sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biri – barkamol, ijtimoiy faol va psixologik jihatdan sog'lom shaxsni tarbiyalashdir. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, ayrim o'quvchilar tarbiyaviy ta'sirlarga qiyin bo'ysunadi, o'qishga qiziqmaydi yoki ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqadi. Bunday o'quvchilar pedagogik adabiyotlarda "tarbiyasi qiyin o'quvchilar" deb yuritiladi. Ushbu muammoni hal etish uchun nafaqat pedagogik, balki chuqur psixologik yondashuv talab etiladi. Chunki har qanday xulq-atvor ortida shaxsning ichki kechinmalari, ehtiyojlari va muammolari yotadi. Shu sababli mazkur maqolada muammo kompleks tarzda yoritiladi. Tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlash muammosi zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bunday o'quvchilar, odatda, ta'lim-tarbiya jarayonida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi, ijtimoiy me'yorlarga to'liq rioya qilmaydi hamda o'z xulq-atvorini boshqarishda muammolarga duch keladi. Shu sababli ularning shaxsiy xususiyatlarini chuqur o'rganish va individual yondashuv asosida ishlash muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Tarbiyasi qiyin o'quvchilar tushunchasi pedagogik jihatdan qaralganda, bu o'quvchilar tarbiyaviy ta'sirlarga qiyin bo'ysunadigan, o'qituvchi va ota-onalarning talablariga nisbatan qarshilik ko'rsatadigan hamda o'z xulq-atvorida og'ishlarga ega bo'lgan shaxslar sifatida tavsiflanadi. Psixologik nuqtai nazardan esa bunday o'quvchilarda ichki

ziddiyatlar, o'z-o'zini anglashdagi muammolar, past motivatsiya va emotsional beqarorlik kuzatiladi.[1]Ko'pincha ular o'zlarini jamiyatda keraksiz his etadi yoki o'z imkoniyatlariga ishonmaydi, bu esa ularning xulqida salbiy o'zgarishlarga olib keladi.Mazkur muammoning kelib chiqishida bir qator omillar muhim rol o'ynaydi. Avvalo, oilaviy muhit katta ahamiyatga ega. Agar o'quvchi noto'liq oilada tarbiyalansa, ota-onalar o'rtasida nizolar mavjud bo'lsa yoki bolaga yetarli mehr va e'tibor berilmasa, bu uning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada bola o'zini himoya qilish maqsadida agressiv yoki befarq xulq-atvorni namoyon etadi. Shu bilan birga, haddan tashqari qattiq nazorat yoki aksincha, beparvolik ham tarbiyasi qiyinlikning shakllanishiga sabab bo'ladi.Ijtimoiy muhit ham muhim omillardan biridir. Ayniqsa, o'quvchining tengdoshlar davrasidagi o'rni va ularning ta'siri katta ahamiyatga ega. Agar o'quvchi salbiy guruhga qo'shilsa, u o'sha guruh qadriyatlarini o'zlashtiradi va bu uning xulqida aks etadi. Zamonaviy axborot texnologiyalari, internet va ommaviy madaniyat ham o'quvchilarning ongiga kuchli ta'sir ko'rsatib, ba'zan salbiy stereotiplarning shakllanishiga olib kelmoqda.Bundan tashqari, individual psixologik xususiyatlar ham muhim rol o'ynaydi. Har bir o'quvchining temperamenti, xarakteri, qiziqishlari va ehtiyojlari turlicha bo'ladi. Masalan, tez jahli chiqadigan, impulsiv bolalar ko'proq konfliktlarga kirishadi, sustkash o'quvchilar esa passivlik va befarqlik bilan ajralib turadi. O'z-o'zini baholash darajasining pastligi ham muhim omil bo'lib, bunday o'quvchilar ko'pincha muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqadi va faoliyatdan chetlashadi.Psixologik nuqtai nazardan qaraganda, tarbiyasi qiyin o'quvchilarda frustratsiya holati tez-tez uchraydi. Ya'ni ularning ehtiyojlari qondirilmaganda ichki zo'riqish yuzaga keladi va bu agressiya yoki boshqa salbiy xatti-harakatlar orqali namoyon bo'ladi. Shuningdek, ular o'z muammolarini yashirish uchun psixologik himoya mexanizmlaridan foydalanadi, masalan, inkor etish, tajovuzkorlik yoki befarqlik.Tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan samarali ishlash uchun avvalo ularning psixologik holatini to'g'ri aniqlash zarur. Buning uchun pedagog va psixologlar tomonidan kuzatish, suhbat, test va sotsiometrik metodlar qo'llaniladi. Ushbu metodlar orqali o'quvchining ichki dunyosi, qiziqishlari, muammolari va jamoadagi

o'zni aniqlanadi. Bu esa individual yondashuvni to'g'ri tashkil etishga yordam beradi. Psixokorreksion ishlar ushbu jarayonning muhim bosqichidir. Bu jarayonda o'quvchining salbiy xulq-atvorini ijobiy tomonga o'zgartirish maqsad qilinadi. Individual suhbatlar orqali o'quvchining muammolari aniqlanadi va unga psixologik yordam ko'rsatiladi. Guruhiy treninglar esa o'quvchilarda muloqot qilish, o'z fikrini erkin ifoda etish va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Art-terapiya, ya'ni rasm chizish, musiqa yoki boshqa ijodiy faoliyatlar orqali o'quvchilarning ichki kechinmalarini ifoda etish imkoniyati yaratiladi. Motivatsiya masalasi ham alohida e'tiborni talab etadi. Tarbiyasi qiyin o'quvchilar ko'pincha o'qishga qiziqmaydi, chunki ular o'zlarini muvaffaqiyatsiz deb hisoblaydi. Shu sababli o'qituvchi kichik yutuqlarni ham rag'batlantirib borishi, o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishi lozim. Qiziqarli, interaktiv darslar tashkil etish, o'quvchining shaxsiy qiziqishlariga mos topshiriqlar berish ham motivatsiyani oshirishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ham bu borada katta imkoniyatlar yaratadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi asosida har bir o'quvchining individual xususiyatlari inobatga olinadi. Hamkorlik pedagogikasi esa o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ishonchli munosabatlarni shakllantiradi. Differensial yondashuv orqali esa o'quvchilarning bilim darajasiga mos topshiriqlar beriladi. Tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlashda oila, maktab va jamiyat hamkorligi muhim o'rin tutadi. Ota-onalar bilan muntazam suhbatlar o'tkazish, ularga pedagogik tavsiyalar berish orqali oilaviy muhitni yaxshilash mumkin. Maktabda esa sinf rahbari, psixolog va fan o'qituvchilari o'zaro hamkorlikda ishlashi zarur. Bundan tashqari, o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, sport va madaniy tadbirlarga jalb etish ham ijobiy natija beradi. Milliy pedagogik meros ham ushbu muammoni hal etishda muhim ahamiyatga ega. O'zbek mutafakkirlari, xususan, Abdulla Avloniy, tarbiya masalasiga katta e'tibor qaratgan. Uning fikricha, tarbiya inson hayotining eng muhim omili hisoblanadi. Shu bois milliy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va an'analarga asoslangan tarbiya usullari tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Umuman olganda, tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlash tizimli, uzluksiz va kompleks yondashuvni

talab etadi. Faqatgina pedagogik choralar emas, balki chuqur psixologik tahlil, individual yondashuv va ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirish orqali ijobiy natijalarga erishish mumkin. Bu esa o'z navbatida barkamol avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.[2]

Asosiy qism

Tarbiyasi qiyin o'quvchilar tushunchasi pedagogik jihatdan qaralganda, bu o'quvchilar tarbiyaviy ta'sirlarga qiyin bo'ysunadigan, o'qituvchi va ota-onalarning talablariga nisbatan qarshilik ko'rsatadigan hamda o'z xulq-atvorida og'ishlarga ega bo'lgan shaxslar sifatida tavsiflanadi. Psixologik nuqtai nazardan esa bunday o'quvchilarda ichki ziddiyatlar, o'z-o'zini anglashdagi muammolar, past motivatsiya va emotsional beqarorlik kuzatiladi. Ko'pincha ular o'zlarini jamiyatda keraksiz his etadi yoki o'z imkoniyatlariga ishonmaydi, bu esa ularning xulqida salbiy o'zgarishlarga olib keladi. Mazkur muammoning kelib chiqishida bir qator omillar muhim rol o'ynaydi. Avvalo, oilaviy muhit katta ahamiyatga ega. Agar o'quvchi noto'liq oilada tarbiyalansa, ota-onalar o'rtasida nizolar mavjud bo'lsa yoki bolaga yetarli mehr va e'tibor berilmasa, bu uning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada bola o'zini himoya qilish maqsadida agressiv yoki befarq xulq-atvorni namoyon etadi. Shu bilan birga, haddan tashqari qattiq nazorat yoki aksincha, beparvolik ham tarbiyasi qiyinlikning shakllanishiga sabab bo'ladi. Ijtimoiy muhit ham muhim omillardan biridir. Ayniqsa, o'quvchining tengdoshlar davrasidagi o'rni va ularning ta'siri katta ahamiyatga ega. Agar o'quvchi salbiy guruhga qo'shilsa, u o'sha guruh qadriyatlarini o'zlashtiradi va bu uning xulqida aks etadi. Zamonaviy axborot texnologiyalari, internet va ommaviy madaniyat ham o'quvchilarning ongiga kuchli ta'sir ko'rsatib, ba'zan salbiy stereotiplarning shakllanishiga olib kelmoqda. Bundan tashqari, individual psixologik xususiyatlar ham muhim rol o'ynaydi.[3] Har bir o'quvchining temperamenti, xarakteri, qiziqishlari va ehtiyojlari turlicha bo'ladi. Masalan, tez jahli chiqadigan, impulsiv bolalar ko'proq konfliktlarga kirishadi, sustkash o'quvchilar esa passivlik va befarqlik bilan ajralib turadi. O'z-o'zini baholash darajasining pastligi ham muhim omil bo'lib, bunday o'quvchilar ko'pincha muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqadi va faoliyatdan

chetlashadi. Psixologik nuqtai nazardan qaraganda, tarbiyasi qiyin o'quvchilarda frustratsiya holati tez-tez uchraydi. Ya'ni ularning ehtiyojlari qondirilmaganda ichki zo'riqish yuzaga keladi va bu agressiya yoki boshqa salbiy xatti-harakatlar orqali namoyon bo'ladi. Shuningdek, ular o'z muammolarini yashirish uchun psixologik himoya mexanizmlaridan foydalanadi, masalan, inkor etish, tajovuzkorlik yoki befarqlik.[6] Tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan samarali ishlash uchun avvalo ularning psixologik holatini to'g'ri aniqlash zarur. Buning uchun pedagog va psixologlar tomonidan kuzatish, suhbat, test va sotsiometrik metodlar qo'llaniladi. Ushbu metodlar orqali o'quvchining ichki dunyosi, qiziqishlari, muammolari va jamoadagi o'rni aniqlanadi. Bu esa individual yondashuvni to'g'ri tashkil etishga yordam beradi. Psixokorreksion ishlar ushbu jarayonning muhim bosqichidir. Bu jarayonda o'quvchining salbiy xulq-atvorini ijobiy tomonga o'zgartirish maqsad qilinadi. Individual suhbatlar orqali o'quvchining muammolari aniqlanadi va unga psixologik yordam ko'rsatiladi. Guruhiy treninglar esa o'quvchilarda muloqot qilish, o'z fikrini erkin ifoda etish va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Art-terapiya, ya'ni rasm chizish, musiqa yoki boshqa ijodiy faoliyatlar orqali o'quvchilarning ichki kechinmalarini ifoda etish imkoniyati yaratiladi. Motivatsiya masalasi ham alohida e'tiborni talab etadi. Tarbiyasi qiyin o'quvchilar ko'pincha o'qishga qiziqmaydi, chunki ular o'zlarini muvaffaqiyatsiz deb hisoblaydi. Shu sababli o'qituvchi kichik yutuqlarni ham rag'batlantirib borishi, o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishi lozim. Qiziqarli, interaktiv darslar tashkil etish, o'quvchining shaxsiy qiziqishlariga mos topshiriqlar berish ham motivatsiyani oshirishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ham bu borada katta imkoniyatlar yaratadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi asosida har bir o'quvchining individual xususiyatlari inobatga olinadi. Hamkorlik pedagogikasi esa o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ishonchli munosabatlarni shakllantiradi. Differensial yondashuv orqali esa o'quvchilarning bilim darajasiga mos topshiriqlar beriladi. Tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlashda oila, maktab va jamiyat hamkorligi muhim o'rin tutadi.[7] Ota-onalar bilan muntazam suhbatlar o'tkazish, ularga pedagogik tavsiyalar berish orqali oilaviy muhitni yaxshilash mumkin.

Maktabda esa sinf rahbari, psixolog va fan o'qituvchilari o'zaro hamkorlikda ishlashi zarur. Bundan tashqari, o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, sport va madaniy tadbirlarga jalb etish ham ijobiy natija beradi. Milliy pedagogik meros ham ushbu muammoni hal etishda muhim ahamiyatga ega. O'zbek mutafakkirlari, xususan, Abdulla Avloniy, tarbiya masalasiga katta e'tibor qaratgan. Uning fikricha, tarbiya inson hayotining eng muhim omili hisoblanadi. Shu bois milliy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va an'analarga asoslangan tarbiya usullari tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Umuman olganda, tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlash tizimli, uzluksiz va kompleks yondashuvni talab etadi. Faqatgina pedagogik choralar emas, balki chuqur psixologik tahlil, individual yondashuv va ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirish orqali ijobiy natijalarga erishish mumkin. Bu esa o'z navbatida barkamol avlodni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.[4]

Adabiyotlar tahlili va muhokama

O'zbek olimlari tomonidan ushbu muammo chuqur o'rganilgan. Xususan:

M. Davletshin o'quvchilar psixologiyasida shaxs rivojining ichki omillarini asoslab beradi

E. G'oziyev pedagogik ta'sirning psixologik mexanizmlarini yoritadi

B. Qodirov shaxs shakllanishida ijtimoiy muhitning rolini ta'kidlaydi

Z. Nishonova bolalar psixologiyasida yosh xususiyatlarini tahlil qiladi

Shuningdek, milliy tarbiya masalalari Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida keng yoritilgan bo'lib, unda axloqiy tarbiya va muomala madaniyatiga katta e'tibor qaratilgan. Muhokamalardan kelib chiqib aytish mumkinki, zamonaviy yondashuvlar milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligida olib borilgandagina samarali bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlash jarayonidagi psixologik va pedagogik omillarni aniqlash, ularning xulq-atvoridagi og'ishlar sabablarini tahlil qilish va samarali ishlash metodlarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: tarbiyasi qiyin o'quvchilarni

aniqlash va tasniflash, ularning xulq-atvorini shakllantiruvchi psixologik va ijtimoiy omillarni o'rganish, individual va guruh yondashuvlar orqali psixokorreksion ishlar samaradorligini baholash, milliy pedagogik yondashuvlarni zamonaviy metodlar bilan uyg'unlashtirish imkoniyatlarini tadqiq etish. Tadqiqotda bir nechta ilmiy usullar qo'llanildi.[5] Avvalo, kuzatish metodi orqali o'quvchilarning sinfdagi va bo'sh vaqtlaridagi xulq-atvori sistematik qayd etildi, bu orqali ularning psixologik holati, tengdoshlari bilan munosabati va pedagogik ta'sirlarga reaksiyasi aniqlandi. Shuningdek, suhbat va intervyu metodlari orqali o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan individual va guruh suhbatlari o'tkazildi, bu o'quvchilarning ichki dunyosi, qiziqishlari, muammolari va ijtimoiy o'rni haqida aniq ma'lumot berdi. Tadqiqotning psixologik qismida esa standart testlar (masalan, temperamental testlar, motivatsiya va emotsional barqarorlikni aniqlash testlari) qo'llanilib, o'quvchilarning individual xususiyatlari va xulqidagi og'ishlar aniqlab olindi.

Xulosa va taklif

Tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlash zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim va murakkab yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon nafaqat pedagogik, balki psixologik, ijtimoiy va ma'naviy yondashuvlarni ham o'z ichiga oladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tarbiyasi qiyin o'quvchilarning xulq-atvoridagi muammolar tasodifiy emas, balki muayyan omillar — oilaviy muhit, ijtimoiy ta'sir, individual psixologik xususiyatlar natijasida shakllanadi. Shu bois bunday o'quvchilar bilan ishlashda bir tomonlama yondashuv yetarli emas. Avvalo, ularning psixologik holatini chuqur o'rganish, ehtiyoj va qiziqishlarini aniqlash zarur. Psixologik diagnostika, individual suhbatlar, kuzatish va test metodlari bu jarayonda muhim vosita hisoblanadi. Shundan so'ng korreksion ishlar tizimli ravishda olib borilishi lozim. Amaliy jihatdan qaraganda, motivatsiyani shakllantirish eng muhim omillardan biridir. O'quvchining kichik yutuqlarini e'tirof etish, rag'batlantirish, ijobiy muhit yaratish uning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Bu esa asta-sekin uning xulq-atvorida ijobiy o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bundan tashqari, oila, maktab va jamiyat hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Agar ushbu uch tizim o'zaro uyg'unlikda ishlasa, tarbiyaviy jarayon samaradorligi ortadi. Ayniqsa, ota-

onalar bilan ishlash, ularning pedagogik savodxonligini oshirish muhimdir. Milliy pedagogik merosga tayanish ham muhim yo‘nalish hisoblanadi. Ajdodlarimizning tarbiya borasidagi qarashlari, axloqiy qadriyatlari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish yuqori samaradorlik beradi. Xulosa qilib aytganda, tarbiyasi qiyin o‘quvchilar bilan ishlash tizimli, uzluksiz va ilmiy asoslangan holda olib borilgandagina ijobiy natijaga erishish mumkin. Bu esa nafaqat alohida o‘quvchining, balki jamiyatning ham rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. G‘oziyev E.G‘. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 2005. – 256 b.
2. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2002. – 320 b.
3. Qodirov B.R. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2008. – 240 b.
4. To‘xtaboyev A. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2010. – 180 b.
5. Nishonova Z.T. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 2006. – 220 b.
6. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 160 b.
7. Hasanboyeva O. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2012. – 300 b.